

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

На сучасному етапі розвитку вітчизняне підприємництво ускладнено рядом факторів, що спричинені агресією РФ проти України, значними руйнуваннями, економічною кризою, значними соціальними проблемами. Сучасне підприємництво змушене розвиватися в умовах кризових явищ у економічній, політичній і соціальній сферах, а також постійної небезпеки часткового або повного руйнування.

Останніми роками значно зростає значення соціального підприємництва. Дослідженню сутності, особливостей організації, стану розвитку, значущості та стану законодавчого регулювання присвячено праці таких науковців, як: О.В. Ачкасова [1], О. Баранова [2], Д.М. Белов, М.В. Белова, Б.Б. Палапа [3], І.С. Біла, О.О. Шевченко [4], Г.М. Завадських, В.М. Тебенко [8], О. Коваль [9], О.І. Краузе, Н.Є. Юрик [10; 11], А.Ю. Рамський [16], О.А. Юрченко, О.А. Свирида [19]. Попри значний науковий доробок, питання соціального підприємництва потребує поглибленого дослідження з метою чіткого визначення сутності соціального підприємництва, принципів організації, законодавчого врегулювання та ще значного кола дискусійних питань.

Розвиток підприємництва відбувається в умовах значного кадрового дефіциту, що обумовлено мобілізацією, переміщенням робочої сили в більш безпечні регіони або ж виїздом за межі країни. Також розвиток підприємництва ускладнюють низький рівень матеріального забезпечення, порушення логістичних процесів, загальноекономічна криза та обмеження провадження підприємницької діяльності на певних територіях.

Соціальне підприємництво набуло значного поширення та активно втілюється в соціально-економічну сферу життя в багатьох країнах світу.

Поняття «соціальне підприємництво» з'явилося в Італії наприкінці 1980-х рр., а широкого використання в Європі набуло в середині 1990-х рр. [21].

У 2020 р. загально в європейських країнах налічувалось понад 2 млн. соціальних підприємств, які надали робочі місця майже 11 млн. працівників. Лідером серед європейських країн щодо кількості соціальних підприємств є Великобританія (близько 70 тис. соціальних підприємств) [17]. Основними типами соціальних підприємств у Великобританії є кооперативи традиційної та соціальної форми, товариства медичної/соціальної сфери, закриті майстерні для інвалідів та волонтерські організації [21]. Також слід відзначити такі країни, як Польща, Італія, Нідерланди, Португалія,

Угорщина, Ірландія та Естонія, в цих країнах соціальні підприємства здійснюють значний внесок в національну економіку.

Відповідно до висновків зарубіжних дослідників, соціальні підприємства «відіграють важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності та ефективності європейської економіки різними способами: залучення до економічної діяльності незадіяних трудових ресурсів; оптимізація використання місцевих ресурсів; розвиток культури підприємництва; усунення жорсткості ринку; сприяння гнучкості ринку» [20].

Цілі соціального підприємництва у європейських країнах здебільшого пов'язані із соціальними або екологічними програмами. Здебільшого це комерційні підприємства, яка створюються для розв'язання соціальних проблем та спрямовують свою діяльність на задоволення потреб місцевих громад або досягнення соціальних змін [19].

Узагальнюючі науковий доробок, можна визначити, що соціальне підприємництво (підприємство, підприємницька діяльність) – це підприємницька діяльність, що орієнтована на досягнення позитивних інноваційних змін у суспільстві, вирішення (пом'якшення) соціальних проблем та задоволення потреб суспільства. Соціальне підприємництво це свого роду унікальна можливість поєднання соціальної місії та комерції, прибутки такого бізнесу спрямовуються не лише на фонд заробітної плати та накопичення фінансових ресурсів, але й на розв'язання соціальних проблем [2; 3; 16; 18].

Для класичного бізнесу соціальна діяльність є побічною, тобто спеціальний фонд формується за умови накопичення прибутку. На відміну від класичного, для соціального підприємництва соціальна діяльність є основною. До таких підприємств (організацій) можуть належати: підприємства, що створюють робочі місця для вразливих верств населення;

– підприємства, що надають соціально важливі послуги; підприємства, які реінвестують частину прибутку на розв'язання соціальних проблем; громадські організації, що використовують підприємництво для соціальних змін; та багато іншого.

До основних ознак соціального підприємництва слід віднести: вирішення соціальних проблем; орієнтоване на значущі для суспільства цінності; бізнес є самоокупним; має чітко визначену соціальну мету; є інноваційним у вирішенні соціальних проблем; залучає громаду до своєї роботи; зберігає підприємницький підхід; має позитивний соціальний вплив [18].

Соціальне підприємництво, на відміну від класичного, несе подвійні навантаження та ризики, як економічні, так і соціальні. Такий бізнес повинен виділяти частину своїх прибутків на розвиток соціальних проєктів,

а вони є неприбутковими, доволі часто навіть збитковими. Окрім того, соціальна складова бізнесу потребує окрім класичної професійної підготовки, ще й професійної підготовки саме в соціальній сфері.

Соціальні підприємства чітко визначають соціальну місію та цілі, що вирішують конкретні соціальні або екологічні проблеми. Прикладами таких цілей в реаліях сьогодення можуть бути: покращення умов життя вразливих верств населення, таких як внутрішньо-переміщені особи, ветерани, особи з інвалідністю, родини загиблих захисників, питання екології та багато інших.

У 2010 р. було сформовано Консорціум «Сприяння розвитку соціального підприємництва в Україні», до складу якого увійшли Фонд «Східна Європа», Міжнародний фонд «Відродження», міжнародна аудиторська компанія «PWC» та комерційний банк «Ерсте Банк».

Спробою врегулювання соціального підприємництва в Україні було також створення у 2019 р. Робочої групи «Розвиток законодавства у галузі соціального підприємництва» в рамках проєкту Координатора проєктів ОБСЄ в Україні «Запобігання торгівлі людьми в Україні шляхом посилення економічних можливостей представників груп ризику» [13], в якому пропонувалось внести зміни до Господарського кодексу та інших чинних нормативно-правових актів в сфері регулювання соціального підприємництва (табл. 1).

Таблиця 1

Пропозиції щодо покращення правового стану соціального підприємництва в рамках проєкту «Запобігання торгівлі людьми в Україні шляхом посилення економічних можливостей представників груп ризику», 2019 р.*

Закони, до яких запропоновано зміни	Мета пропонованих змін
«Про громадські об'єднання»	уточнення видів підприємницької діяльності
«Про державну допомогу суб'єктам господарювання»	уточнення механізму надання державної допомоги суб'єктам соціального підприємництва
«Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні»	уточнення механізму надання державної допомоги суб'єктам соціального підприємництва
«Про публічні закупівлі»	стимулювання розвитку соціального підприємництва в Україні
«Про оренду державного та комунального майна»	стимулювання розвитку соціального підприємництва в Україні

* сформовано автором за матеріалами [13]

На сучасному етапі розвитку провадження соціального підприємництва в Україні ускладнено недосконалістю законодавчої бази,

такий вид діяльності юридично не визнаний у правовому полі, тобто не легалізований. Ще у 2015 р. до Верховної Ради було внесено на розгляд проєкт Закону «Про соціальні підприємства», в якому запропоновано визначення поняття, організаційних форм, правових засад діяльності соціальних підприємств в Україні та заходів їх державної підтримки [14].

Проектом Закону України «Про соціальні підприємства» пропонується тлумачити соціальне підприємництво, як суб'єкт господарювання, що може бути створений як юридичними так і фізичними особами, при цьому пріоритетами діяльності якого визначено досягнення важливих для суспільства соціальних результатів. Також важливим елементом діяльності соціальних підприємств є підтримка груп населення, що є соціально вразливими [14, ст. 1 п. 1].

Слід зазначити, що наведені у табл. 1 пропозиції, як і проєкт Закону України «Про соціальні підприємства» не були впроваджені у правову площину. У зв'язку з відсутністю законодавчого врегулювання, соціальні підприємства стикаються з значними труднощами в своїй діяльності. Закріплення юридичного статусу соціального підприємства та формування правового стандарту сприятиме стимулювання розвитку соціального підприємництва, розширенню можливостей таких підприємств та підвищенню їхнього внеску у вирішенні соціальних питань.

Позитивний вплив від удосконалення нормативно-правової бази на діяльність соціальних підприємств: законодавчий захист – визначення юридичного статусу, забезпечення прозорості, зростання довіри інвесторів та споживачів; збільшення фінансової підтримки – можливість отримання соціальними підприємствами фінансової підтримки; розширення сфери діяльності – доступ соціальних підприємств до ринків і послуг для більш ефективного впровадження соціальних програм та проєктів; визнання значущості – загальне визнання важливості соціального підприємництва в суспільстві; стимулювання інновацій – зростання інноваційних ініціатив [16].

На сьогоднішній день при провадженні соціального підприємництва керуються загальними правилами підприємницької діяльності, які є мало дотичними до регулювання специфіки даної діяльності.

Попри всі складності, соціальне підприємництво в Україні існує та доволі успішно розвивається, перші практики зафіксовано ще у 1990-х роках. Проте, відсутність чинної нормативно-правової бази, відсутність чіткого визначення прав та обов'язків, створює суттєві перешкоди та обмеження розвитку соціального підприємництва, обмежує можливість залучення фінансової підтримки та зарубіжних інвесторів, що в свою чергу призводить до обмеження можливостей розвитку та вдосконалення соціальних проєктів.

Найбільш інтенсивно соціальне підприємництво розпочало розвиватись з 2014 р., що обумовлено вторгненням РФ на схід України та анексією Криму. Політична та геополітична кризи спричинили соціально-економічну кризу, виникла нагальна потреба підтримки біженців з Криму та Донбасу, ветеранів АТО, вразливих верст населення. За період 2014-2020 рр. кількість соціальних підприємств зросла на 82%. Відповідно до аналітичного звіту для проєкту «EU4Youth» у 2020 р. в Україні налічувалось близько 1000 соціальних підприємств [17].

Основною спрямованістю, місією діяльності більшість вітчизняних соціальних підприємств, за результатами досліджень Г.М. Завадських та В.М. Тебенко, у 2020 р. були:

- працевлаштування осіб, на належать до групи соціально вразливих;
- формування середовища, що сприятиме розвитку місцевих громад;
- пропагування та формування середовища для забезпечення здорового способу життя;
- розв'язання екологічних проблем [8, с. 182].

Структура розподілу соціальних підприємств за видами діяльності, відповідно до оприлюдненого Звіту за проєктом EU4Youth, має наступні вигляд: продаж продукції власного виробництва, підтримка різних проєктів (соціальних, спортивних, культурних), працевлаштування представників вразливих груп населення. Слід зауважити, що одне підприємство може здійснювати різні види діяльності одночасно (рис.1).

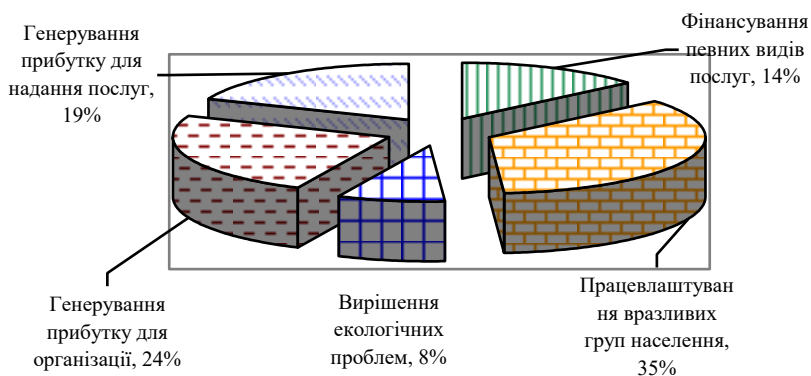

Рис. 1. Структура розподілу соціальних підприємств за видами діяльності [17]

Щодо джерел фінансування діяльності соціальних підприємств, то слід зазначити, що лівова частка припадає на власні кошти (рис. 2).

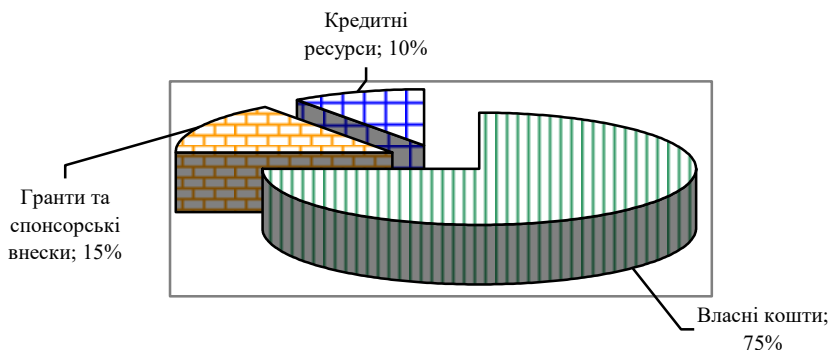

Рис. 2. Джерела фінансування соціальних підприємств*

* Сформовано автором за матеріалами [17]

Слід зазначити, що основним джерелом підтримки соціальних підприємств є неурядові некомерційні громадські організації (92%), такі організації залучають підприємців до участі у соціальних проектах, а також надають безкоштовну інформаційну, навчальну та консультативну допомогу та інше. Здебільшого мова про іноземні фонди та організації. Комерційний бізнес підтримку соціального підприємництва здійснює здебільшого ситуативно.

Органи місцевого самоврядування підтримку соціального підприємництва здійснюють здебільшого у межах програм підтримки середнього та малого бізнесу.

Так, одним із завдань програми розвитку малого та середнього підприємництва регіонів України на 2021-2023 рр., що мала комплексний підхід, було визначено підтримку соціального підприємництва. Державною службою зайнятості було запропоновано ряд активних програм для бізнесу, орієнтованих на допомогу у розв'язанні проблем із працевлаштуванням або збереженням робочих місць категорій населення, що належать до категорії соціально вразливих:

- надання компенсації роботодавцям за працевлаштування зареєстрованих безробітних;

- надання компенсації роботодавцям на оплату праці за працевлаштованих зареєстрованих безробітних, що належать до категорії ВПО;
- допомога по частковому безробіттю;
- організація для зареєстрованих безробітних професійного навчання відповідно до замовлення роботодавців;
- мотивування та підтримка створення та розвитку власної справи (мікрогранти) [15].

Відповідно до даних, оприлюднених Пенсійним фондом, кількість працевлаштованих осіб з інвалідністю скорочується, так у 2021 р. цей показник перевищував 455 тис. осіб, то станом на вересень 2023 р. таких осіб налічувалось трохи більше 400 тис. осіб. Хоча кількість осіб з інвалідністю працездатного віку в умовах воєнного стану стрімко зростає. Слід зазначити, що держава докладает зусиль для вирішення цього питання, так у бюджеті на 2024 р. закладено 13 млрд. 554,2 млн. грн. з цільовим призначенням фінансування державної ветеранської політики, що у двічі більше, ніж у 2023 р. [6]

Проведення соціального підприємництва в умовах воєнного стану є неможливим без врахування змін в номенклатурі та структурі соціально вразливих категорій населення.

На думку І.С. Білої та О.О. Шевченка, факторами, що гальмують розвиток соціального підприємництва в Україні є:

- недостатність державної підтримки, як фінансової, так і інституційної;
- низький рівень мотивації до створення соціальних підприємств;
- недостатній, подекуди навіть низький рівень поінформованості суспільства щодо позитивного потенціалу соціальний підприємств;
- значна залежність від іноземної підтримки та іноземних інвесторів [4, с. 31].

Також до стримуючих факторів розвитку соціальних підприємств слід віднести недостатність спеціалізованих послуг, ускладненість ефективної конкуренції у сфері державних закупівель через великі розміри контрактів, високі вимоги до кваліфікації в соціальній сфері, обмеженість інвестиційних фінансових ресурсів, брак стартового капіталу.

На сьогоднішній день не існує достовірної статистичної інформації щодо кількості соціальних підприємств в Україні, що обумовлено воєнним станом, та, відповідно, ускладненням статистики, а також відсутністю чіткого законодавчого трактування поняття «соціальне підприємництво» чи «соціальне підприємство».

З моменту початку повномасштабних військових дій на території України кількість та глибина соціальних питань, що потребують найшвидшого вирішення, стрімко зростає.

На сьогоднішній день можливості щодо створення соціального підприємства значно розширені, впроваджено багато різних грантів, програм підтримки та освітніх програм. Якщо мова про створення бізнесу з нуля, то можливостей сьогодні створити соціальний бізнес в Україні більше, ніж класичний. Це пов'язано з тим, що для створення соціального бізнесу можна використовувати ресурси як звичайного приватного сектору, залучаючи кредити та інвестиції, так і неприбуткового сектору.

Як приклад, можна назвати організацію School of Me, які здійснює підтримку розвитку соціального бізнесу. Станом на лютий 2024 р. діяло декілька проєктів підтримки соціальних підприємств – як нових, так і вже створених. Один з таких проєктів працює спільно з IREX та MCI, проєкт передбачає експертний супровід і фінансову підтримку молодіжних та соціальних підприємств. В межах цього проєкту діє програма, де кандидат може отримати грант в розмірі 10 тис. доларів і додатковий супровід менторів та експертів протягом дев'яти місяців. Також функціонує щорічний міжнародний інкубатор Social Impact Award для молодих соціальних підприємств. Підтримку розвитку соціального підприємництва в здійснює також Український соціальний венчурний фонд орієнтований на фінансову підтримку соціальних підприємств.

Також слід зазначити, що всіляко підтримується соціальне підприємництво, орієнтована на працевлаштування ВПО. Ще з 2014 р. на Донбасі було багато проєктів, спрямованих саме на підтримку ВПО. Таких проєктів доволі багато і надалі їх буде ще більше. Також активного розвитку дістали проєкти щодо працевлаштування військових ветеранів. До Верховної Ради відправлено на розгляд проєкт Закону про ветеранський бізнес [7].

Війна стала значним випробуванням для соціальної сфери України, постала нагальна необхідність адаптації соціальної політики до воєнних реалій та врахування потреб післявоєнної відбудови. В Україні стрімко зростає кількість соціально вразливих категорій населення, зокрема людей з інвалідністю, які потребують реабілітації та соціального захисту.

Підсумовуючи опрацьований матеріал, визначимо основні характеристики соціального підприємництва:

- суспільно корисна діяльність та підприємницька поведінка, орієнтована на досягнення суспільно важливих цілей або на користь соціально вразливих верств населення;

– одночасне досягнення фінансових та соціальних цілей (гібридні підприємства), поєднання комерційно зиску від підприємницької діяльності та досягнення соціальних цілей;

– самоокупність та здатність генерувати прибуток;

– інвестиційна привабливість;

– генерування інновацій в соціальній сфері (розв'язання /пом'якшення соціальних проблем за допомогою підприємницьких методів).

Соціальне підприємництво має ряд спрямувань, зокрема можна виділити такі основні сфери, в яких працюють соціальні підприємства: ринок праці (робоча інтеграція соціально вразливих верств населення); надання особистих соціальних послуг (медична допомога, добробут, професійне навчання, догляд за дітьми, допомога особам похилого віку, багатодітним родинам та малозабезпеченим); розв'язання екологічних проблем; місцевий розвиток територій та інше (спорт, мистецтво, культура тощо).

Список використаних джерел

1. Ачкасова О.В. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1217/1172>

2. Баранова О. Соціальне підприємництво як відповідь суспільства на соціальні потреби. *Корпоративне право/М&А*. URL: https://biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsalne-pidprymnistvo-yak-vdpovid-susplstva-na-sotsaln-potrebi

3. Белов Д.М., Белова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття, ознаки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 75: частина 1. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275683/270675>

4. Біла І. С., Шевченко О. О. Соціальне підприємництво – сучасний тренд економічного розвитку. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2021. Т 6. Випуск 1. С. 28-33.

5. Бюджетна підтримка ветеранів зросте наступного року на 53%. *Укрінформ*. 28.09.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3767440-budzetna-pidtrimka-veteraniv-zroste-nastupnogo-roku-na-53.html>

6. В Україні скорочується кількість працівників з інвалідністю. *Укрінформ*. 29.09.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3767712-v-ukraini-skorocuet-sa-kilkist-pracivnikiv-z-invalidnistu.html>

7. Головка М. Артем Корнецький: «В Україні стало більше соціальних підприємств та організацій». URL: <https://tyzhden.ua/artem-kornetskyj-v-ukraini-stalo-bilshe-sotsialnykh-pidpryemstv-ta-orhanizatsij/>

8. Завадських Г. М., Тебенко В. М. Практичні аспекти становлення соціального підприємництва в Україні. *БізнесІнформ*. 2020. № 11. С. 177-184.

9. Коваль О. Міжнародний досвід соціального підприємництва і перспективи його застосування в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryemnytstva-i-perspektyvy-yoho>

10. Краузе О.І. Корпоративна культура соціальної відповідальності бізнесу [Сучасний маркетинг: візія, технології, інновації]: монографія / за ред. д.е.н., доц. В.А. Фаловича. Тернопіль: Бескиди, 2023.- 179 с.]. С.203-210.

11. Краузе О. І., Юрик Н. Є. Соціальна відповідальність суб'єктів ринку праці. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. №4 (34). URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-4-8859>
12. Мальцева М. Нормативи робочих місць для осіб з інвалідністю у 2024 році – Держпраці. URL: https://buh.ligazakon.net/news/224570_normativi-robochikh-msts-dlya-osb-z-nvaldnstyu-u-2024-rots--derzhprats
13. Матеріали робочої групи «Розвиток законодавства у галузі соціального підприємництва» в рамках проекту Координатора проектів ОБСЄ в Україні «Запобігання торгівлі людьми в Україні шляхом посилення економічних можливостей представників груп ризику». URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/417257.pdf>
14. Проект Закону України «Про соціальні підприємства» від 23.04.2015 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH23A00A?an=218>
15. Про підтримку соціального підприємництва в умовах війни. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/232505/>
16. Рамський А.Ю. Соціальне підприємництво в Україні: аналіз нормативно-правової бази та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 58. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3300/3225>
17. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. Звіт за проектом EU4Youth, 2020. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/social-entrepreneurship-in-ukraine-economic-and-legal-analysis>
18. Соціальне підприємництво. Що це? URL: <https://fundraiser.games/news/socialne-pdprimnictvo-shcho-ce/>
19. Юрченко О.А., Свирида О.А. Соціальні підприємства в Україні: стан та проблеми розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 3 (03). URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/113/103>
20. Developing social entrepreneurship in the EU: a cross-country analysis. URL: <https://www.sociale-nterprisebsr.net/2020/08/developing-social-entrep-reneurship-in-the-eu-a-cross-country-analysis>
21. Social enterprise in Europe: regent trends and develjpmnts. URL: https://base.socioeco.org/docs/wp_08_01_se_web.pdf